

УКРАЇНЬСЬКА НАРОДНА ПЕДАГОГІКА ЯК ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНА БАГАТОРІВНЕВА ВИХОВНА СИСТЕМА

О. О. СТЯГУНОВА

Українська народна педагогіка як підґрунтя сучасної наукової української педагогіки — унікальне педагогічне явище. Вона виходить із досвіду, що історично склався, включаючи загальнолюдський досвід. Вироблені століттями традиції людського співуснування в усіх народів мають єдину ідейно-етичну основу, суть якої — соціальне об'єднання людей заради виживання і прогресу. Сьогодні представляється актуальним звернення до досвіду етичного виховання підростаючого покоління, створеного народами, використання цього досвіду у виховному процесі. Проте українська народна педагогіка розглядається, здебільшого, як усний підручник з педагогіки і не розглядалася як поліфункціональна багаторівнева виховна система.

Багато дослідників педагогічної галузі зверталися і продовжують звертатися до невичерпних джерел народного виховання. Зокрема, деякі аспекти з проблеми використання досвіду виховання, створеного українським народом, розкриті у працях В. Бондаря, Ф. Корольова, М. Стельмаховича, С. Сірополка, Г. Ясницького та ін. Дисертаційні дослідження Л. Батліної, Т. Боевої, І. Газіної, О. Гордійчук, С. Дітковської, С. Попіченко, І. Улюкаєвої та ін. свідчать про те, що звернення до досвіду народного виховання є найважливішим напрямом педагогічної науки на сучасному етапі.

Національні засади системи освіти висвітлено в роботах відомих українських педагогів, громадських та культурно-освітніх діячів кінця XIX — початку XX століття: А. Волошина, А. Животка, С. Русової, С. Сірополка.

Проблеми збереження традицій виховання, відновлення зв'язків між поколіннями, єдність загальнолюдського виховання розглядають у працях: І. Бех, М. Головка, П. Дроб'язко, М. Євтух, В. Кузь, В. Ліпінський, О. Любар, Б. Ступарік, О. Сухомлинська, Д. Федоренко, Г. Філіпчук, М. Ярмаченко та ін.

Народну педагогіку Г. Волков розглядає як предмет етнопедогогіки. «Народна педагогіка є педагогіка мас, загальна педагогіка, а не педагогіка тільки педагогів-професіоналів. Проте вона найважливіша для педагогів, особливо — для вихователів дитячих садків і вчителів початкових класів. Народна педагогіка, що є пансофією виховання, з її поклонінням матері, з культом дитини, з вірою у всесилля батька, є свого роду педагогічною релігією» [2, с. 6].

Ю. Руденко трактує українську народну педагогіку як систему педагогічних знань і досвіду народу, що розкриває його погляди на мету, завдання, зміст, форми й методи виховання та навчання в дусі культурно-історичного розвитку рідного народу, вітчизняних виховних традицій. Це історично зумовлена безперервна й систематична творчість народу з метою вдосконалення виховної практики на основі успадкованих від старших поколінь традиційних засад національного (етнічного) життя [12, с. 35].

М. Євтух, А. Марушкевич, Н. Дем'яненко вбачають в українській народній педагогіці «сукупність педагогічних знань і виховного досвіду, які зберігалися у традиціях сімейного виховання, усній народній творчості й народних обрядах. Це давня педагогічна культура народу» [3, с. 25].

Ю. Косенко розглядає українську етнопедогогіку як "сферу вироблених народом емпіричних знань, умінь, у яких відображаються цілі та завдання навчання та виховання. Сукупність цих знань, умінь та навичок як продукт історично-соціального досвіду народу передається від покоління до покоління переважно в усній формі" [6, с. 10].

А. Кузьминський, В. Омеляненко визначають українську народну педагогіку як «суму акумульованих, викристалізованих знань і вмінь у справі виховання підростаючого покоління» [8, с. 45].

У цих та інших визначеннях народної педагогіки ми знаходимо низку загальних положень. Це — емпіричні знання, досвід мас, сукупність засобів, умінь і навичок виховної практики, що існують у народі. Таким чином, народна педагогіка описує досвід і належить до засобів, ідей народного виховання.

Мета дослідження — розглянути та проаналізувати українську народну педагогіку як поліфункціональну багаторівневу виховну систему.

Аналіз літератури дозволив нам сформулювати власне визначення української народної педагогіки, яке доповнює визначення, запропоноване М. Стельмаховичем. Українська народна педагогіка визначається нами як *галузь емпіричних педагогічних знань і досвіду українського народу, що виражається в домінуючих поглядах на мету та завдання виховання, в сукупності народних засобів, умінь і навичок виховання та навчання, опирається на народно-педагогічні ідеї й доповнюється прийдешніми поколіннями, виходячи із реалій сучасності*.

Розробка питань системної реалізації ідей народної педагогіки потребує попереднього вивчення й осмислення джерел, що розкривають суть такого наукового підходу до проблем педагогічної науки і практики, як системний, який дозволив розкрити системоутворюючі чинники та структуру народної педагогіки як виховної системи.

На думку М. Аплетасєва, системний підхід «особливо ефективний на переломних етапах розвитку суспільства, в умовах оновлення системи народної освіти» [1, с. 40]. Використання системного підходу в організації виховної діяльності, що реалізовує ідеї української народної педагогіки, – це необхідність, викликана об'єктивними умовами розвитку сучасної України.

Системний підхід дозволяє виявити інтегративні (латин. *integratio* – поновлення, об'єднання в ціле будь-яких частин, елементів) системні властивості й якісні характеристики, які відсутні в окремих елементах, що складають систему. Необхідність забезпечення взаємозв'язку напрямів виховання визначила поняття системи виховання.

За висловом Т. Поніманьської «система виховання — сукупність взаємопов'язаних цілей і принципів організації виховного процесу, методів і прийомів поетапної реалізації у межах певної соціальної структури (сім'ї, дитячого садка, школи, вузу, держави)» [11, с. 295].

Головна ознака системи — її впорядкованість. А. Макаренко наголошував на тому, що жодний засіб неможливо розглядати як окремо взятий від системи; він не може бути визнаний ні поганим, ні добрим, якщо розглядається окремо від інших, від цілого комплексу педагогічних засобів [9, с. 501-509].

Теоретичною основою, що розкриває суть системного підходу в області соціальних наук, до яких відноситься і педагогіка, є роботи В. Афанасьєва, І. Блауберга, Ф. Корольова, Н. Кузьміна, Я. Мамонтов, Т. Поніманьської, В. Садовського, А. Уємова, Е. Юдіна та інших.

Автори стверджують, що в основі системного підходу лежить матеріалістична діалектика й один з її принципів - принцип системності. А це, у свою чергу, дає змогу розглядати явище будь-якого порядку в рамках системи, яка є повним комплексом взаємопов'язаних компонентів, утворюючих особливу взаємодію із середовищем, що є елементом систем вищого порядку.

Е. Юдін справедливо вважає, що при описанні будь-якого об'єкта або явища необхідно дотримуватися системного опису, причому систему будь-якого порядку потрібно характеризувати з використанням показників п'яти видів: мета, функції, склад (елементи, з яких складається об'єкт). структура (відносини між елементами), зовнішні умови [14]. Народна педагогіка, як будь-яке соціальне явище, має свою структуру, організаційні форми, спосіб функціонування.

Будучи достатньо поширеним методологічним напрямом у педагогіці, системний підхід припускає інтеграцію її складових, спрямованість на проектування та формування цілісних систем. Звідси його високі конструктивні можливості, здатність продуктивно ставити та вирішувати нові проблеми в будь-якій області педагогічної науки.

Педагогічні системи, на думку Ф. Корольова, відносяться до великих і складних систем, у зв'язку з чим автор визначає властиві ним ознаки, до яких можна віднести цілісність, яка виявляється в тому, що її частини, компоненти слугують загальній системній меті та її взаємозв'язку із зовнішнім середовищем [5, с. 113]. Виокремлені ознаки повною мірою характеризують і досліджуване нами явище – українську народну педагогіку. Дане твердження справедливе на підставі того, що всі засоби, форми та методи, які має у своєму розпорядженні народна педагогіка, підпорядковані єдиній меті – вихованню досконалої або всебічно і гармонійно розвиненої особистості.

У педагогічній практиці ми досить часто стикаємося з поняттями «система виховання» і «виховна система» на підставі того, що у складному поліфункціональному педагогічному процесі важливе використання не окремих, розрізнених заходів, а цілісної, продуманої системи багатобічних дій, що повною мірою може забезпечити необхідний виховний ефект.

Узагальнюючи наукові доробки педагогів у контексті системного підходу, ми окреслили загальні положення системного підходу до української народної педагогіки:

навчально-виховний процес та його дослідження потребують системного підходу:

педагогічна система розглядається як цілісне утворення щодо зовнішнього середовища, а тому питання освіти вивчаються у зв'язку із соціальним розвитком та запитамі суспільства;

педагогічна система складається з окремих компонентів (елементів), кожен з яких може розглядатися як самостійна підсистема, й набуває різного змісту в різних дидактичних системах навчання;

усі елементи педагогічної системи перебувають у тісних взаємозв'язках і взаємовідносинах, серед яких необхідно виокремити суттєві – системо- і структуроутворюючі;

сукупність елементів та зв'язків між ними дає уявлення про структуру й організацію системних об'єктів, а саме: впорядкованість системи, взаємозалежність елементів, взаємопідпорядкованість елементів.

Досвід побудови системи виховної роботи дозволив стверджувати В. Караковському [4], що у своєму розвитку вона проходить три основні етапи: становлення системи (створення передумов до впорядкування виховного процесу); формування оптимального змісту та структури системи (відпрацювання компонентів і зв'язку); оформлення системи (інтеграція компонентів і зв'язків у єдине ціле). Проте на цьому, на думку автора, розвиток системи не закінчується на підставі того, що найважливішою умовою її нормального функціонування є своєчасне оновлення, де під оновленням системи розуміється внесення до системи істотних змін, що призводять до переходу її в новий якісний стан. Причому В. Караковський відзначає, що оновлення системи повинне йти на принциповій основі: переглядається цільова основа, висувуються нові завдання, ускладнюються зміст і методи, іноді переглядається виховна концепція [4].

Будь-яке явище, з позиції системного підходу, виникає й існує в межах достатньо широкої системи інших явищ. Система при цьому розглядається як цілісна структура з різними й різноманітними типами зв'язків між елементами, а також із іншими системами, де досліджувана система може одночасно бути підсистемою інших систем. Обґрунтування педагогічної системи як частини ширшої соціальної системи – суспільства – має першорядне значення, бо педагогічна система, що є відкритою, відображає особливості суспільно-історичних систем, їх становлення і розвитку.

Педагогічна система організовується виходячи з вимог соціального замовлення, а функціонує з метою забезпечення оптимального перебігу педагогічного процесу. В. Сластьонін розглядає педагогічний процес як результат функціонування педагогічної системи. На його думку, «будь-яка педагогічна система, взята для дослідження, повинна включати, з одного боку, всю сукупність підсистем всіх порядків, а з іншого, – свою структуру та свою сукупність підструктур всіх порядків» [10, с. 200]. У зв'язку з цим, розглядаючи українську народну педагогіку як складну систему, необхідно врахувати, що її функціонування можливе лише в рамках цілісного педагогічного процесу дошкільного освітнього закладу.

Розуміючи систему як єдність і взаємозв'язок структур або компонентів, їх функцій, методів і засобів, ми звернулися до досвіду розроблення педагогічних систем Н. Кузьміної [7], роблячи спробу виявлення сутнісних особливостей системи «українська народна педагогіка».

Педагогічна система, розроблена Н. Кузьміною, була виявлена в результаті аналізу пропонувань у відповідній літературі різних систем і визначена як та, що найбільш відповідає нашим уявленням. За визначенням автора, «освіта як система включає поняття педагогічної системи, яка, в свою чергу, може розглядатися як співвіднесена з освітнім процесом підсистема в загальній системі освіти» [7, с. 57]. Для функціонування даної системи необхідна наявність і цілісна єдність п'яти структурних компонентів:

педагогічних цілей;

змісту, відповідного педагогічним цілям;

педагогічних комунікацій, що включають прийоми та методи, адекватні змісту;

педагогів, які володіють змістом і педагогічними комунікаціями;

вихованці, для яких визначаються цілі, зміст, комунікації, педагоги.

Використовуючи позначені підходи у процесі дослідження, українська народна педагогіка була проаналізована нами як педагогічна система, тобто з позицій системного підходу, для чого здійснена докладна конкретизація її цілей, функцій, змісту, ролі й місця вихованців, вихователів і зовнішнього середовища.

В українській народній педагогіці, відповідно до традиційних позицій у цьому напрямі, мета виховання розуміється як виховання досконалої особистості. Це зайвий раз доводить, що

загальнолюдський ідеал не міг бути створений одним народом і лише в одній країні. Система виховання не винаходиться, а засвоюється, її виробляє все людство й передає подальшим поколінням. Історія педагогіки наочно демонструє, що загальнолюдський ідеал у всебічно й гармонійно розвиненій особистості створюється тільки спільними зусиллями всіх народів.

Якщо підійти до вирішення питання з погляду формальної логіки, то зовнішній прояв властивостей якого-небудь процесу в даній системі відносин можна визначити як функцію. Згідно з конструктивним визначенням системи, будь-який процес розглядається як система тільки в тому випадку, якщо його властивості використовуються для досягнення мети. Іншими словами, функція системи є її властивість у динаміці, що приводить до досягнення мети.

У цьому сенсі українська народна педагогіка реалізує свою цільову основу через функції, які, у свою чергу, визначають конкретні вимоги, що висуваються до дитини. На думку І. Суханова, у народній педагогіці не було виховних засобів, відмінних від відносин у реальному житті, тому усна народна творчість відображає головним чином не систему цих засобів, оскільки вони сприймалися народом, як само собою зрозумілі, а вимоги до духовної та фізичної зовнішності особистості, що виражають ідеал народного виховання, його мету [13].

Розуміючи під вимогами умови, без яких система не в змозі реалізувати позначені народною педагогікою цілі, важливо відзначити, що вони детермінують функції системи і є своєрідними умовами прояву її властивостей. Узагальнюючи вимоги української народної педагогіки до всебічного розвитку особистості дитини, можна таким чином конкретизувати її розвивально-виховні функції (див. табл. 1).

Таблиця 1

Розвивально-виховні функції української народної педагогіки

№ з/п	Вимоги	Функція
1	Повідомлення інформації	Інформаційно-пізнавальна
2	Виховання, соціалізація особистості	Виховно-соціалізуюча
3	Розвиток інтелекту, творчих здібностей	Інтелектуальна, творчо-розвивальна
4	Розвиток морально-етичної сфери особистості	Формування морально-етичних ідеалів
5	Стимулювання й мотивація поведінки особистості	Мотиваційно-стимулююча
6	Дотримання організаційно-дисциплінарних вимог	Організаційно-дисциплінарна
7	Організація і управління комунікативно-дієвою стороною особистості дитини	Організаційно-комунікативна
8	Розвиток фізичної активності дитини	Розвитку тактильно-рухової активності
9	Розвиток аудіо-візуального сприйняття дитини	Розвитку наочно-образного мислення

Зазначене в таблиці співвідношення вимог, що висуваються до вихованців і функцій, що витікають із них, зі всією очевидністю свідчать, що українська народна педагогіка припускає реалізацію цілої низки складних виховних функцій, детермінованих певними вимогами, тобто це складна поліфункціональна система, покликана виконувати такі функції: інформаційно-пізнавальну, виховно-соціалізуючу, інтелектуальну та творчо-розвивальну, формування морально-етичних ідеалів, мотиваційно-стимулюючу, організаційно-дисциплінарну, організаційно-комунікативну, розвитку тактильно-рухової активності й наочно-образного мислення. Поліфункціональність системи є наслідком багатоаспектності її призначення, а тому дія ідей української народної педагогіки повинна здійснюватися системно.

Що стосується наступного структурного компоненту системи - змісту виховання, заснованого на ідеях української народної педагогіки, то воно також доцільне й традиційно включає фізичне, розумове, етичне, трудове й естетичне виховання. У системі «українська народна педагогіка» взаємопов'язані й взаємозалежні форми, засоби й методи виховання, які залежать від цілей і співвідносяться зі змістом. Ідеї української народної педагогіки мають у своєму розпорядженні специфічні засоби виховання, до яких належать казки, прислів'я і приказки, загадки, пісні, ігри, народні свята. Для реалізації функцій української народної педагогіки використовуються різні засоби, причому простежується певна специфіка їх застосування: час, диференціація, відповідність віковим особливостям вихованців, багатоваріантність, цілеспрямованість, взаємозалежність.

Особливості засобів в українській народній педагогіці як у виховній системі зумовили специфічність і різноманіття вживаних методів. Метод у народній педагогіці – це спосіб досягнення цілей, здійснення цілеспрямованої дії на об'єкт виховання, це сукупність форм, прийомів і засобів. У народній педагогіці, як в педагогічній системі, методи виховання є способами реалізації цілей за допомогою спеціальних форм, цілеспрямованої інструктивної інформації.

Звертаючись до методів, необхідно відзначити, що наукова педагогіка має у своєму розпорядженні три групи методів виховання: методи формування свідомості особистості і переконань; методи організації діяльності, спілкування та формування досвіду суспільної поведінки; методи стимулювання діяльності і поведінки. В арсеналі народної педагогіки їх значно більше. Так, наприклад, найпоширенішим методом виховання було повчання, зразки якого збереглися у старовинних літературних пам'ятках.

Емпірично визначивши й практично перевіривши, народ-педагог застосовував найрізноманітніші методи та прийоми педагогічної дії – заклинання, повір'я, побажання, натяк, порада, заповіт, заповідь, докір, кепкування, клятва.

Далі в системі «українська народна педагогіка» ми видокремлюємо ще два структурні компоненти, за наявності яких її можна віднести до завершеної педагогічної системи, – це педагоги, які володіють змістом, формами і засобами, якими й був народ-вихователь, а також вихованці, на яких спрямована педагогічна дія.

Отже, запропонований аналіз дає об'єктивні підстави стверджувати, що українська народна педагогіка є самостійною поліфункціональною педагогічною системою й водночас компонентом загальної системи виховання (рис. 1).

Педагогічна система «українська народна педагогіка» є єдністю взаємозалежних і взаємопов'язаних компонентів: мети, численних функцій, що забезпечують досягнення даної мети, методів і засобів. По відношенню до загальної системи виховання українська народна педагогіка виступає як її важливий компонент, підсистема. Народна педагогіка, як і сучасна педагогічна система, реалізує загальні єдині цілі виховання й навчання, але з використанням специфічних засобів і методів, і тому вони доповнюють і збагачують одне одного.

Крім того, українська народна педагогіка є багаторівневою навчально-виховною системою на підставі того, що її засоби й форми дії співвідносяться із психофізіологічними можливостями дитини й спрямовані на конкретну вікову групу або рівень розвитку й сприйняття дитини. Дуже важливо, що засоби народної педагогіки залежно від віку дитини змінюються й ускладнюються як за формою, так і за їх змістом, підтверджуючи наше припущення про багаторівневу дію.

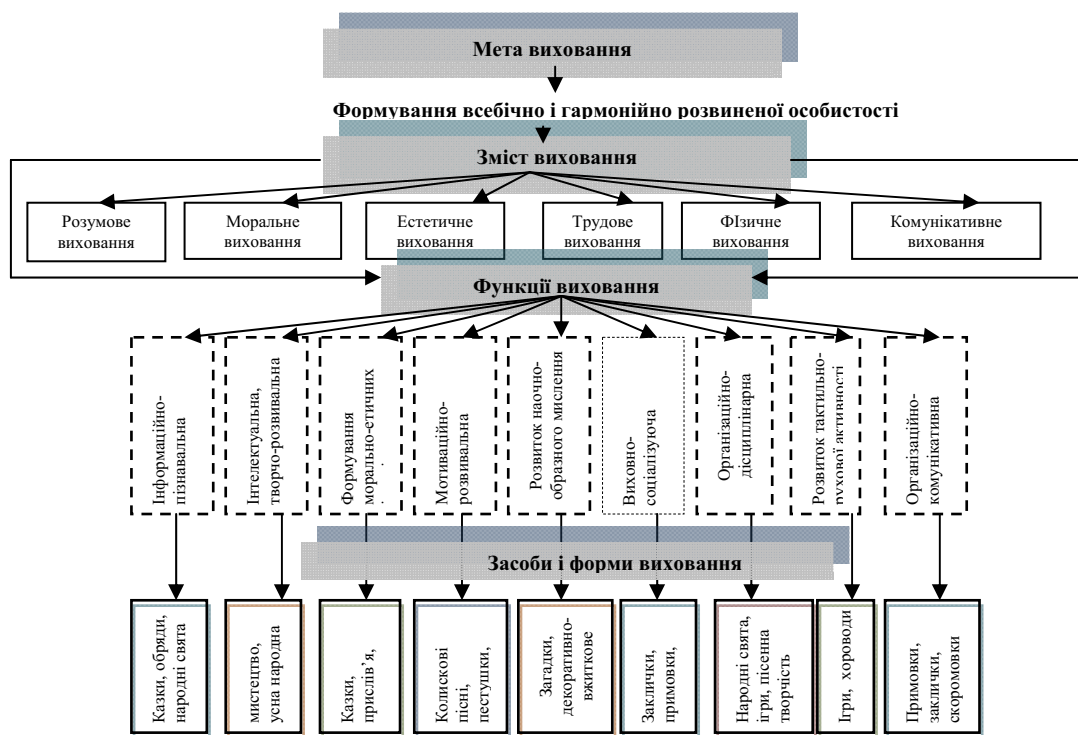

Рис. 1 — Українська народна педагогіка як поліфункціональна виховна система

Таким чином, можна зробити висновок про те, що українську народну педагогіку повною мірою можна віднести до цілісних педагогічних систем, де всі компоненти взаємопов'язані й взаємозалежні, мета виховання детермінує функції, а зміст виховання — його засоби й методи. Отже, народна педагогіка, яка є важливою складовою загальної виховної системи в освітніх закладах, своїми формами, засобами й методами, сприяє вирішенню складних й актуальних завдань виховання дітей. І що, на наш погляд, дуже важливо, використання цих форм, засобів і методів повинно здійснюватися системно й комплексно на підставі того, що тільки системний підхід до реалізації виховної ідеї української народної педагогіки створює умови для активного становлення й формування особистості дитини.

Список використаної літератури:

1. Аплетаяев М. Н. Система воспитания личности в процессе обучения] : монография / М. Н. Аплетаяев. – Омск : Изд-во ОмГПУ, 1998. – 256 с.
2. Волков Г. Н. Этнопедагогика : учеб. для студ. сред. и высш. пед учеб. заведений. / Геннадий Никандрович Волков. – М. : Издательский центр Академия 1999, – 168 с.
3. Етнопедагогіка : навч. посібник. / В. Б. Євтух, А. А. Марушкевич, Н. М. Дем'яненко, В. В. Чепак; Ч. I – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2003. – 149 с.
4. Караковский В. А. Воспитательная система школы : педагогические идеи и опыт формирования. – М. : НМО «Творческая педагогика», МП «Новая школа», 1992. – 124 с.
5. Королев Ф. Ф. Системный подход и возможности его применения в педагогических исследованиях // Структурно-системные исследования педагогических явлений и процессов. — М. : НИИ общей педагогики, АПН СССР, 1970.
6. Косенко Ю. Українська етнопедагогіка. Курс лекцій : навчальний посібник для студентів педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів / Юлія Миколаївна Косенко. – Маріуполь, МДГУ, 2004. – 128 с.
7. Кузьмина Н. В. Системный подход в педагогических исследованиях / Н. В. Кузьмина // Методология педагогических исследований / ред. А. И. Пискунов, Г. В. Воробьев. – М. : НИИ ОП АПН СССР, 1980. – 165 с.
8. Кузьминський А. І. Педагогіка : підручник. – 3-тє вид., випр. / А. І. Кузьминський, В. Л. Омеляненко. – К. : Знання-Прес, 2008. – 447 с.
9. Макаренко А. С. Собрание починений в 7 томах. Т. 5 : Общие вопросы теории педагогики ; Воспитание в советской школе / подгот. к печати, коммент. и примеч. В. Е. Гмурмана. – 1951. – 510 с.
10. Педагогіка : Учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. – 3-е изд. – М. : Школа-Пресс, 2000. – 512 с.
11. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Тамара Іллівна Поніманська. – К. : Академвидав, 2006. – 456 с.
12. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання / Юрій Дмитрович Руденко. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2003. – 328 с.
13. Суханов И. В. Обычаи, традиции и преемственность поколений / Иван Васильевич Суханов. — М. : Политиздат, 1976. – 216 с.
14. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. – М. : Наука, 1978. – 70 с.

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор В. М. Вакуленко.